

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)



Тернавська Вікторія Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу дослідження проблем взаємодії держави
і громадянського суспільства
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України,
доцент Київського національного університету
будівництва і архітектури

Сьогодні в умовах військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України особливого захисту й піклування потребують українські діти. З 2014 р. велика кількість дітей змушена була покинути свої домівки, деякі з них зазнали поранень та інших ушкоджень здоров'я внаслідок війни. Крім того, на непідконтрольних українській владі територіях, як і прилеглих до них, залишається велика кількість дітей, які зазнають фізичного та психологічного насилля.

Статтю присвячено визначенню правового статусу дітей, які постраждали внаслідок військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України. Досліджуються різні теоретичні підходи до визначення поняття правового статусу дитини. Аналізується співвідношення категорій «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», «дитина війни» та «особа з інвалідністю внаслідок війни» шляхом вивчення положень конституційного законодавства України та міжнародно-правових документів. Звертається увага на прогалину в конституційному законодавстві щодо належного визначення правового статусу дітей, які перебували на тимчасово окупованих територіях, з метою належного забезпечення прав таких дітей. Визначені недоліки чинного законодавства України в питаннях правового регулювання правового статусу неповнолітніх громадян України, які стали жертвами військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України, унаслідок непослідовності конституційно-правової політики України.

Зроблено висновок, що сучасна конституційно-правова політика України має формуватися більш виважено й послідовно, своєчасно враховувати нові юридичні факти, що дасть змогу в майбутньому уникнути прогалин і колізій у національному законодавстві. Наука конституційного права має своїм безпосереднім завданням дослідження цих проблемних питань із метою сприяння формуванню якісної та науково обґрунтованої конституційно-правової політики у сфері прав дитини.

Ключові слова: конституційно-правова політика, правовий статус дитини, внутрішньо переміщена особа, діти війни, військова агресія.

Ternavska Viktoriia. Legal status of children affected by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine (constitutional and legal aspect)

Today Ukrainian children need special care and protection in the conditions of military (armed) aggression of the Russian Federation against Ukraine. A large number of children have been forced to leave their homes since 2014, some were wounded and got other health injuries as a result of the war. Besides, a large number of children remains in the uncontrolled to the Ukrainian authority territories as well as adjacent to it, who suffer physical and psychological violence.

The article is devoted to determining the legal status of children affected by the military (armed) aggression of the Russian Federation against Ukraine. Various theoretical approaches to defining the concept of legal status of a child are studied. The ratio of the categories "child injured in the result of hostilities and armed conflicts", "child of war" and "person with a disability

as a result of the war" is analyzed by studying the provisions of the constitutional legislation of Ukraine and international legal documents. Attention is drawn to the gap in the constitutional legislation regarding the proper determination of the legal status of children who were in the temporarily occupied territories in order to properly ensure the rights of such children. There defined the shortcomings of the current legislation of Ukraine in matters of legal regulation of the legal status of juveniles in Ukraine who have become victims of military (armed) aggression of the Russian Federation against Ukraine, because of the inconsistency of the constitutional and legal policy of Ukraine.

It is concluded that the contemporary constitutional and legal policy of Ukraine should be formed more considerably and successively, timely taking into account new legal facts, that will permit to avoid lacunae and collisions in national legislation in future. The science of constitutional law has as its direct task to study these problematic issues in order to facilitate the formation of quality and scientifically grounded constitutional and legal policy in the field of children's rights.

Key words: *constitutional and legal policy, legal status of a child, internally displaced person, children of war, military aggression.*

Україна як соціальна, правова держава є учасницею основоположних міжнародно-правових документів у галузі прав людини. Конституційно-правова політика України передбачає належне забезпечення прав і свобод людини, насамперед прав та інтересів дитини як особи, яка через свої вікові й психофізіологічні особливості потребує спеціальної підтримки та захисту з боку держави. Сьогодні в умовах військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України особливо відчувається потреба в такому піклуванні та захисті. З 2014 р. масові грубі порушення прав людини як на непідконтрольних українській владі територіях, так і на прилеглих до них призвели до вимушеного переміщення мільйонів українських громадян із місць свого постійного проживання, багато громадян зазнало поранень і каліцтва внаслідок бойових дій, фізичних та психологічних тортур, сексуального насилля. Серед постраждалих і загиблих багато дітей. Так, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 5 червня 2022 р. кількість постраждалих унаслідок військової агресії Російської Федерації проти України дітей становить щонайменше 726 осіб, з яких 261 дитина загинула та 465 дітей одержали поранення [1]. Російська Федерація продовжує вбивати й калічити українських дітей у результаті бомбардувань населених пунктів та катування цивільного населення, що заборонено Декларацією про захист жінок і дітей у разі надзвичайних обставин та під час збройних конфліктів (1974 р.) [2], учасницею якої є держава-агресор. Надання необхідної

підтримки постраждалим дітям вимагає офіційного закріплення за кожною категорією постраждалих дітей відповідного правового статусу. Це питання має підвищене соціально-правове значення, оскільки кількість дітей, які постраждали, зростає в рази порівняно з періодом 2014–2021 рр.

Питання правового статусу дитини є предметом досліджень як у загальній теорії права, так і в науці конституційного права. Зокрема, різні аспекти проблематики правового статусу дитини висвітлені у працях І. Волошиної, А. Колодія, Н. Крестовської, О. Кудрявцевої, А. Оржаховської, П. Рабіновича, О. Скакун, І. Швець та інших правознавців.

Загалом правовий статус дитини в Україні правознавці розглядають у контексті загальних основоположних прав людини й громадянина [3, с. 16]. Так, О. Ригіна зауважує, що питання правового статусу дитини не можна відокремити від правового статусу особи, проте з огляду на вікові характеристики правовий статус дитини можна охарактеризувати або як спеціальний (родовий) статус неповнолітньої особи, або як індивідуальний статус неповнолітньої особи [4, с. 28–29]. На переконання Н. Крестовської, загальний правовий статус дитини (ювенальний статус) – це система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, свобод та інтересів, а також обов'язків і відповідальності особливого суб'єкта права – дитини [5, с. 31–32].

Поділяючи думку правознавців про неможливість відділення правового статусу

дитини від загального правового статусу особи, водночас вважаємо, що через характерні психофізіологічні особливості неповнолітньої особи та вплив низки екзогенних чинників негативного характеру на здатність реалізації такою особою своїх конституційних прав і свобод необхідно виділяти окремі категорії правового статусу дитини в системі сучасного конституційного права України.

Спочатку розглянемо статус внутрішньо переміщеної особи.

Переміщення осіб в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти неї із зони окупації та прилеглих небезпечних територій із 2014 р. має масовий характер. Серед переміщених осіб значну частку становлять діти. За даними ЮНІСЕФ, уже в перший місяць повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України 4,3 млн українських дітей вимушено покинули свої домівки, з яких 2,5 млн дітей є внутрішньо переміщеними особами всередині України та 1,8 млн дітей перетнули кордон сусідніх країн як біженці [6]. Однак на сьогодні відсутня статистика щодо загальної кількості дітей, які були переміщені протягом 8 років війни.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII визначає, що особи, які вимушено залишили або покинули своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, одержують статус внутрішньо переміщеної особи (далі – ВПО) [7]. Однак в Україні є низка проблем у питанні належного забезпечення державних соціальних гарантій для дітей, які вимушено покинули свої місця постійного проживання. Однією з проблем було одержання статусу ВПО. Річ у тім, що в більшості випадків батьки чи особи, які їх замінюють, не реєстрували своїх дітей як внутрішньо переміщених осіб. Таке становище дітей здебільшого можна пояснити елементарною правовою необізнаністю їхніх батьків (інших законних представників), проте були також випадки неправомірної відмови в реєстрації неповнолітніх

місцевими службами з питань соціального захисту населення.

З огляду на вищезазначені факти український законодавець Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 р. № 936-VIII [8] вніс відповідні доповнення до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. з метою забезпечення гарантованих Конституцією України соціальних прав дітей, які вимушено покинули своє місце проживання. Відповідно, сьогодні кожна дитина, яка вимушено залишила або покинула разом із батьками чи самостійно своє місце проживання внаслідок військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи на підставі абз. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII [7], що дає їй право одержати відповідні пільги та соціальні виплати. Ті ж діти, які виїхали з батьками за кордон, набувають сьогодні або статус біженців, або статус тимчасового захисту на підставі Директиви Ради Європейського Союзу 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому» від 20 липня 2001 р., що дає їм право на проживання на території держави приймання на строк від 6 місяців до трьох років із правом одержання матеріальної допомоги, медичного страхування, освіти [9].

На думку Д. Чижова та А. Купіна, потрібно виокремлювати правовий статус дітей, переміщених із тимчасово окупованих територій проведення антитерористичної операції, та правовий статус дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, з метою належного забезпечення прав таких дітей [10, с. 97; 11, с. 81]. Своєю чергою О. Ригіна пропонує додати спеціальний правовий статус дітей, батьки яких брали участь у бойових діях, в антитерористичній операції, померли, загинули,

були оголошені померлими або безвісти зниклими [4, с. 29]. Із цього приводу зауважимо, що більшість необхідних змін уже внесені в законодавство. По-перше, діти, батьки яких загинули, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність України, мають статус члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці та користуються всіма пільгами, гарантованими Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII (у редакції від 2022 р.) [12]. По-друге, чинним законодавством розмежовується статус дітей як внутрішньо переміщених осіб та дітей, що залишаються на тимчасово окупованих територіях, як постраждалих унаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Далі проаналізуємо статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

З 2014 р. на окупованих територіях, а також територіях, де ведуться активні бойові дії, та прилеглих до них територіях залишається велика кількість неповнолітніх громадян України. Тисячі українських дітей стали жертвами військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України, зазнавши психологічних травм, а також поранень чи інших ушкоджень здоров'я внаслідок бойових дій, фізичного та/або сексуального насилля. Крім того, на непідконтрольній українській владі території Донецької та Луганської областей упродовж 8 років відбувається систематичне грубе порушення ст. 38 Конвенції про права дитини (1989 р.) [13], ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.) [14] та ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III [15], які забороняють навчання, залучення та участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах.

Серед інших злочинів Російської Федерації проти цивільного населення на тимчасово окупованих територіях варто назвати незаконне вивезення українських дітей на територію Російської Федерації, що відбувається як грубе порушення ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), яка забороняє примусове (індивідуальне

чи масове) переселення або депортацію жінок і дітей [16]. За офіційними даними пресслужби Офісу омбудсмана України, станом на 26 травня 2022 р. понад 230 тисяч дітей було вивезено в незаконний спосіб російською окупаційною владою з території України [17]. Крім того, частими є випадки розлучення дітей із батьками під час такого незаконного вивезення за межі України, що заборонено ст. 9 Конвенції про права дитини [13]. Україна вживає всіх необхідних заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням українських дітей із-за кордону, як цього вимагає ст. 11 Конвенції про права дитини (1989 р.) [13]. Однак Російська Федерація прийняла злочинний закон про спрощену процедуру усиновлення українських дітей, серед яких більшість має родину, з якою їх у незаконний спосіб розлучили. Поширена також практика насильницької русифікації українських дітей, що є грубим порушенням ст. 30 Конвенції про права дитини [13].

З огляду на всі вищезазначені військові злочини проти українських дітей Кабінет Міністрів України на підставі ч. 6 ст. 30¹ Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III своєю постановою від 5 квітня 2017 р. № 268 затвердив Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [18]. Цей порядок чітко визначає ознаки фізичного, психічного та сексуального насилля над дитиною, а також встановлює територіальні й часові межі дії юридичних фактів, наявність яких дає підстави для одержання відповідного статусу. Зокрема, у п. 3 цього документа зазначається: «Право на отримання статусу має дитина, а також особа, яка під час здійснення антитерористичної операції і заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях не досягла 18 років (повноліття), які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: 1) отримали поранення, контузію, каліцтво; 2) зазнали фізичного, сексуального насильства; 3) були викрадені або незаконно вивезені за межі України; 4) залучалися до участі в діях воєнізованих чи збройних формувань; 5) незаконно

утримувалися, у тому числі в полоні; б) зазнали психологічного насильства».

Отже, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, одержує неповнолітня особа, яка звернулася через свого законного представника або самостійно після досягнення 14-річного віку до органів опіки й піклування з відповідним пакетом документів. В окремих випадках одержати статус може вже повнолітня особа, яка на момент неповноліття стала жертвою воєнних дій та збройних конфліктів. При цьому наявність статусу вимушено переміщеної особи ніяк не впливає на право одержання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Водночас Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, як і Закон України «Про охорону дитинства», не враховує нові юридичні факти – повномасштабну воєнну агресію Російської Федерації проти України та запровадження воєнного стану [19; 20], тим самим позбавляючи законного права на одержання відповідного статусу дітей, які на момент введення воєнного стану проживали в інших областях України, де велися активні бойові дії. Крім того, Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, лише визначає процедуру отримання статусу, а сам статус та пільги й гарантії, передбачені ним, встановлюються виключно на законодавчому рівні. Однак ст. 30¹ Закону України «Про охорону дитинства» не встановлює ніяких пільг і гарантій. Натомість, наприклад, Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18 листопада 2004 р. № 2195-IV встановлює соціальні гарантії та пільги особам, які мають статус дитини війни, до яких належать громадяни, яким на час закінчення Другої світової війни (2 вересня 1945 р.) було менше 18 років, для забезпечення їхнього конституційного права на достатній життєвий рівень і соціальну захищеність [21]. Так само в п. 5 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» статус особи з інвалідністю внаслідок війни отримують особи, які одержали інвалідність унаслідок воєнних дій під час громадянської та Другої світо-

вої воєн, які стали особами з інвалідністю із зазначених причин у неповнолітньому віці у воєнні та повоєнні роки [12].

З огляду на вищезазначене вважаємо, що має бути прийнятий спеціальний закон або внесено відповідні зміни в чинні закони, які визначають статус дитини війни та особи з інвалідністю внаслідок війни, з вказівкою на територію, де велися воєнні (бойові) дії, та час – період збройної і військової агресії Російської Федерації проти України, щоб, по-перше, уникнути дискримінації, а по-друге, запобігти незаконному одержанню особами відповідного статусу. У разі зміни законодавства важливе також вживання терміна «воєнні та повоєнні роки», оскільки сьогодні діти продовжують одержувати каліцтва та навіть гинути від нерозірваних снарядів і мін, залишених російськими окупаційними військами на нині звільнених територіях України.

Справи, де потерпілою стороною від військових злочинів Російської Федерації є неповнолітні (малолітні) особи, мають розглядатися виключно органами ювенальної юстиції, оскільки такій особі мають бути належним чином забезпечені її права під час здійснення досудового слідства та правосуддя з урахуванням вікових, психофізіологічних та інших особливостей її розвитку. Наприклад, у країнах Заходу працівники прокуратури й суду, які розглядають справи, де потерпілим є неповнолітня особа, мають, як правило, дві освіти (юридичну та педагогічну або психологічну), що дає їм можливість належним чином розглядати такі специфічні справи [22].

Таким чином, сьогоднішні події в Україні викривають грубе й цинічне порушення Російською Федерацією прав і свобод українських дітей унаслідок військової (збройної) агресії проти України, яка є стороною основних міжнародних правових документів у галузі прав людини. Забезпечення конституційних прав і свобод постраждалих дітей та гарантії їх соціального захисту зумовлені одержанням відповідного правового статусу. Однак через непослідовність конституційно-правової політики України чинне законодавство має низку прогалин і колізій, які ускладнюють або взагалі унеможливають належне забезпечення

державних соціальних гарантій дітям, які постраждали від військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України. Відповідно, сучасна конституційно-правова політика України має формуватися згідно з міжнародно-правовими стандартами в галузі прав дитини більш виважено й послідовно, своєчасно враховувати нові юридичні факти, що сприятиме вдосконаленню механізму правового регулювання у сфері прав дітей.

Проблематика визначення правового статусу дітей, які постраждали внаслідок військової (збройної) агресії Російської Федерації проти України, є найменш дослідженою у вітчизняній юридичній науці. Наука конституційного права має своїм безпосереднім завданням дослідження цих проблемних питань із метою сприяння формуванню якісної та науково обґрунтованої конституційно-правової політики у сфері прав дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кількість постраждалих дітей через повномасштабне вторгнення РФ в Україну збільшилась. *Слово і діло*. 2022. 4 червня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/novyna/bezpeka/kilkist-postrazhdalix-ditej-cherez-povnomasshtabne-vtorhneniya-rf-ukrayinu-zbilshylas>.
2. Декларация о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов : международный документ от 14 декабря 1974 г. (провозглашенный резолюцией 3318 (XXIX)) / Генеральная Ассамблея ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317#Text.
3. Кадегроб Л. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: поняття та особливості. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 1(32). С. 15–21.
4. Ригіна О. «Правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини», «інтереси дитини»: загальнотеоретична характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 28–30. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/7.pdf.
5. Крестовська Н. Конституційно-правовий статус дитини в Україні. *Правовий вимір конституційної, адміністративної та фінансової юрисдикції в умовах європейської парадигми України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 17 листопада 2016 р. Одеса : МГУ, 2016. С. 31–34.
6. За місяць війни понад половина українських дітей стали переселенцями – ЮНІСЕФ. *Суспільне новини*. 2022. 24 березня. URL: <https://suspilne.media/221160-za-misac-vijni-ponad-polovina-ukrainskih-ditej-stali-pereselencami-unisef/>.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016 р. № 936-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 99.
9. Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому : Директива Ради Європейського Союзу 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>.
10. Чижов Д. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 96–101.
11. Купін А. Правове забезпечення прав і свобод вимушених переселенців в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 4(44). С. 79–83.
12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

13. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. (ратифікований Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27 лютого 1991 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

14. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : міжнародний документ від 1 січня 2000 р. (ратифікований Законом України № 1845-IV від 23 червня 2004 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text.

15. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

16. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнародний документ від 12 серпня 1949 р. (ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 3 липня 1954 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

17. Скільки українських дітей незаконно вивезла Росія – дані Офісу омбудсмена. *ДОМ*. 2022. 26 травня. URL: <https://kanal-dom.tv/uk/skilky-ukrayinskyh-ditej-nezakonno-vyvezla-rosiya-dani-ofisu-ombudsmana/>.

18. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 / Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 75.

19. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

20. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX / *Верховна Рада України. Голос України*. 2022. № 37.

21. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18 листопада 2004 р. № 2195-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 4. Ст. 94.

22. Тернавська В. Проблеми становлення ювенальної юстиції як напряму ювенальної політики України. *Європейські перспективи: науково-практичний журнал*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 60–65.